

Főváros, vagy „csak” fő város? Pozsony funkcióváltozásai a 16. század második felében és a 17. század elején¹

Város és állam viszonyának változása a kora újkorban

A kora újkor első felének egyik legfontosabb jellemzője volt a korai modern állam egyre növekvő hatalma. A tűzfegyverrel felszerelt tömeghadseregek, valamint az erre reakcióként megjelenő erődrendszerek rendkívüli mértékben megnövelték az állami kiadásokat. A hadügyi fejlődéssel párhuzamosan és/vagy abból következően alapvetően átalakult az állam és a társadalom viszonya is.² Ennek a folyamatnak az egyik fontos szegmense volt a városok pozícióinak és funkcióinak az átalakulása. Az uralkodók és a városok között a korábbi korszakokban létrejött szövetségi kötelékek a 16–17. században jelentős mértékben átalakultak. A Német-római Birodalomban ez a tendencia már a kora újkor első felében megindult. Az állami központosítás nemcsak az adóigazgatás, a bírászkodás vagy a közigazgatás terén mutatkozott meg. A Birodalom tartományi városai kapcsán azok állami bürokratizálásáról, az állami közigazgatásba való betagozódásáról beszélhetünk.³ A kelet-közép-európai térségekben az államhatalom és a városok között a korábbi korszakban létesült, kölcsönös előnyökre épülő kötelékeket abban a „pillanatban” elkezdtek lebontani, amint a modernizálódó állam a katonai fejlődéssel szoros összefüggésben expanzióba lépett a saját társadalmával szemben.

A korszak elején azonban az uralkodók pénzügyi okokból még rá voltak kényszerülve arra, hogy egyezkedjenek a városokkal. Ebben a szakaszban a hatalom hatékony pénzügyigazgatási eszközeinek a hiánya volt az, ami a 16. század nagy részében még arra kényszerítette az Habsburg uralkodókat, hogy folyamatosan egyezkedjenek a városokkal a pénzügyi támogatás fejében. Az államháztartás támogatásáért cserébe a központi hatalom a közép-európai térség legtöbb államában egészen a 16–17. fordulójáig még nagyrészt tiszteletben tartotta a városok önigazgatási, politikai kiváltságait.⁴ A 17. század első felétől változás következett be ebben a viszonyrendszerben, a központi hatalom egyre nagyobb mértékben igyekezett korlátozni a városok politikai szerepét és beleavatkozni önkormányzati autonómiájukba.⁵

¹ Jelen tanulmány és az annak alapját képező kutatások Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00622/21/2) támogatásával készült.

² A témához legújabbban: KENYERES (kézirat).

³ H NÉMETH 2007. 125–126.

⁴ MILLER 2008. 156–159.

⁵ H. NÉMETH 2004. 67–70.

Ennek ismeretében kiemelt szerepe van annak, hogy a Magyar Királyság szabad királyi városai milyen mértékben tudtak hozzájárulni a központi költségvetéshez. A korszak sajátosságaiból (magyarországi polgárháborús állapotok, folyamatos oszmán katonai nyomás, végvárrendszer kiépítése és fenntartása stb.) eredően a Habsburg adminisztráció folyamatosan pénzsűkében volt, így a Habsburg államkonglomerátum fenntartása miatt ugyancsak fontos kérdés volt, hogy az állami pénzügyigazgatás a legnagyobb bevételecsoportok (adók, vámok, stb.) mellett milyen további forrásokra támaszkodhat. Még ha a városoknak ezek a hozzájárulásai nem is jelentettek rendszeresen fizetett és előre kialakított fix összegeket, mégis nagy jelentősége volt annak, hogy a központi pénzügyigazgatás többé-kevésbé folyamatosan és nagy biztonsággal támaszkodhatott ezekre a pénzügyi forrásokra.

Pozsony funkcióváltozásai a kora újkor első felében

Közismert tény, hogy Pozsony funkciói 1526 után alapvetően megváltoztak. A városnak a Magyar Királyság városhálózatában betöltött súlya és funkciói a mohácsi vereséget követő időszakban jelentős átalakuláson mentek keresztül. Ezt a pozícióváltozást korábban már több tanulmányomban részleteztem. Tömören úgy foglalhatjuk össze a folyamatot, hogy a korábban határmenti, regionális központ rövid időn belül országos jelentőségű közigazgatási és politikai centrummá vált. Az 1535. évi diétán a rendek formálisan is elismerték a fent említett pozíció-erősödést. Pozsony lett a királyság közigazgatási székhelye.⁶ El kell azonban itt oszlatnunk két mélyen gyökerező közhelyet. A történeti köztudatban a Dunamenti város az 1526, de legalábbis az 1541 utáni időszakból gyakran, mint az ország fővárosa jelenik meg. Fontos azonban látnunk, hogy ennek a megnevezésnek, nem vagy nem mindenben tesz eleget Pozsony kora újkori pozíciója.

A kérdéssel kapcsolatos másik kiemelendő információ az 1535-ös országgyűlési végzéssel kapcsolatos. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a fent említett döntés nem azt célozta, hogy Buda funkcióit maradéktalanul átvegye Pozsony. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Buda ekkor még nem volt oszmán kézen. További fontos tényező, hogy az említett – egyébként Pozsonyban megrendezett – diétán nem vett részt a Magyar Királyság teljes nemessége, hanem valójában csak a Ferdinánd-párti rendi képviselők és országos főméltóságok hozták meg a fenti döntést. Utóbbinak pedig az volt az elsődleges

⁶ FRAKNÓI 1874. 559. p.

politikai célja, hogy ellensúlyt képezzenek a Szapolyai kezén lévő tényleges fővárossal, Budával szemben.⁷

Annyi bizonyosan kijelenthető, hogy a pozíció-erősödés ellenére Pozsony nem vált rezidenciavárossá.⁸ Ezt a kérdést már több korábbi tanulmányomban érintettem.⁹ Röviden: nem számolhatunk folyamatos uralkodói jelenléttel, továbbá a rezidenciális városok másik ismérve, az igazgatási szervek is csak korlátozott számban voltak jelen Pozsonyban.¹⁰ A Királyság ügyeit intéző testületek többsége Bécsben, a valódi Habsburg rezidenciavárosban székelt. A központi szerepben egy fontos tényező azért kimutatható, mégpedig itt rendezték a korszak országgyűléseinek a döntő többségét. Összegezve, Pozsonyt a Habsburg fennhatóság alá tartozó magyar területek politikai és – Béccsel megosztva – közigazgatási központjának tekinthetjük. Elfogadva Pálffy koncepcióját, Pozsonyt a királyság „belpolitikai fővárosának”, vagy „második fővárosának” tekinthetjük.¹¹

A tanulmány három fő kérdést vet fel. Pozsony saját forrásaiban (leginkább a számadáskönyvekben) hogyan jelenik meg a város és a központi hatalom viszonya? Ezzel szoros összefüggésben: hogyan hatottak Pozsony megváltozott pozíciói a városi költségvetésre? Végül a város öndefiníciós készletében megjelenik-e a főváros (*Hauptstadt/Haubtstadt, Civitas metropolitana Hungariae*) kifejezés. Mindezekén túl fontos adalékokat nyerünk arra vonatkozóan, hogy az országos jelentőségű katonai események hogyan hatottak a városra.

Hozzájárulás a központi költségvetéshez hadi kiadások, pénzügyi „segélyek”, kölcsönök

A városok egy összegben fizették a kincstárnak a megszabott, rendszeres pénzbeli szolgáltatásokat, a cenzust¹² és a taxát. Az udvar bizonyos esetekben igényelhetette a rendkívüli segély (*collecta, taxa extraordinaria*) fizetését is. A kora újkorban ez a teher típus egyre nagyobb jelentőségre tett szert, ugyanis az udvar folyamatosan növekvő pénzügyi igényeinek köszönhetően eseti segélyből valójában adó jellegű juttatássá vált és nagyságát tekintve meghaladta a cenzus összegét. Bár hozzátehetjük, hogy ez csak az országgyűlésen kivetett

⁷ Kenyeres Istvánnak tartozom köszönettel, amiért a fenti összefüggésekre felhívta a figyelmem.

⁸ SCHILLING 2004. 21. p.

⁹ A témához leginkább: TÓZSA-RIGÓ 2012. 230–234. p.

¹⁰ ALTFAHRT 2003. 33. p.

¹¹ Bécs és Pozsony relációjához bővebben: PÁLFFY 2013. 10–13.

¹² Ez kezdetben a föld használatáért fizetett bérösszeg volt.

időszakokra volt érvényes, nem évente szedtek taxát.¹³ Pozsony taxája 1549-ben 2000 forintot tett ki. Ez a városok által befizetett összes adónak több mint a negyedét jelentette.¹⁴

Amint azt a bevezetőben említettem, az oszmán expanzió következményei kihatottak a városok pénzügyi terheire is. A 16. század közepén az udvar – a súlyosbodó hadi helyzetre hivatkozva – az említett pénzbeli szolgáltatások mellé más hozzájárulást is igényelt a városoktól. Ennek központi elemét a katonaállítási kötelezettség jelentette. Valójában itt is pénzügyi teherről volt szó, ugyanis nem magát a katonaállítást kellett a gyakorlatban megvalósítani, hanem annak finanszírozása hárult a városokra. Az 1545-ös országgyűlés határozata szerint a városok jövedelmeik alapján meghatározott számú lovas voltak kötelesek kiállítani. Minden száz forint jövedelem után két lovas katona költségeit kellett fedezni. A katonaállítás költségei nagyságrendileg a *taxa* összegével egyezhettek meg, ezek szerint tehát megkétszerezték a városok éves adóját.¹⁵

Viszonyításképpen érdemes megemlíteni, hogy a Mohács előtti években a városok rendszeres befizetései a központi költségvetés bevételeinek a 3,3–6,8%-át tették ki.¹⁶ Az 1570-es években a városok által fizetett census és *taxa* a Magyar Korona bevételeinek mindössze a 2,7%-át, míg a nyolcvanas években a 6%-át tette ki.¹⁷ Fontos azonban szem előtt tartanunk, hogy a városok ezeken túl jelentős hadi szállításokkal és kölcsönökkel támogatták a Habsburg seregek logisztikai bázisát, valamint további eseti módon is hozzájárultak a központi terhekhez. Amint azt később látni fogjuk, a városi számadáskönyvek tanúsága szerint a város részéről ad hoc módon folyósított pénzügyi támogatás mértéke gyakran megközelítette, sőt a 16. század végén túl is lépte a város által rendszeresen fizetett éves hozzájárulások mértékét.

A korszakban tipikusnak mondható, növekvő kiadási tételcsoport, a hadi/védelmi költségek voltak. A városi büdzsének a központi kormányzat katonai költségeihez történő hozzájárulása speciális képet mutat. A közvetlen pénzügyi segítség mellett a városok elsősorban a logisztikai bázist egészítették ki. Ennek a hátterében egyrészt egy középkori örökség állt, másrészt pedig a városoknak rendelkezésre állt egy olyan, szállítást szolgáló eszközpark, amellyel könnyebben tudták támogatni a csapatokat.¹⁸

¹³ H. Németh Istvánnak tartozom hálás köszönettel, amiért felhívta erre a figyelmemet.

¹⁴ ACSÁDY 1888. 120. p.

¹⁵ H. NÉMETH 2004. 337–339., 345. p.

¹⁶ KENYERES 2022. 254. p.

¹⁷ Megjegyezhető még, hogy az 1570-es évek kimutatásaiban a harmincadokból származó bevételek mintegy 35%-kal részesedtek. KENYERES 2003. 93–94. p. Utóbbi tétel témánk szempontjából azért figyelemre méltó, mert a harmincadokon áthaladó kereskedelmi forgalomnak a jelentős részét polgári kereskedők bonyolították.

¹⁸ A témához bővebben: H. NÉMETH 2000.

A korszak sajátossága, hogy számottevő költségekké, sőt bizonyos években a városháztartás legjelentősebb tételeivé váltak a hadi kiadások. A hadfelszerelésre, hadianyagokra, katonákra költött összegek mellett ide sorolhatók még azok a tételek is, amelyeket az eszközök előállításához és szállításához szükséges infrastruktúra megteremtésére költött a város.

A városvezetés a védelmi rendszer északra húzódása következtében növelte Pozsony védelmi képességeit is. Ezeket a tételeket azonban itt csak indokolt esetben fogom érinteni, mivel ezekkel – bár Pozsony védelmének erősítésével áttételesen növelték az országos védelmi képességet is – közvetlenül nem a központi költségvetéshez járultak hozzá. Értelmezési nehézséget jelent, hogy a beszerzések könyvelése során nem mindig közölték a felhasználás célját. Ezeknek a sporadikus információknak a szisztematikus feltárása még további pontosításokat igényel.

Kiemelt jelentőséggel bír viszont, hogy a költségvetésben gyakran találunk olyan hadi kiadásokat, amelyekkel nem közvetlenül a város védelmét növelték, hanem a Habsburg kormányzat valamely háborús erőfeszítésében vállaltak részt. Visszautalhatunk itt a központi hatalom és a városok közötti kapcsolatok említett változására, illetve a városokkal szemben támasztott pénzügyi igényekre. A magas rangú tiszteknek is gyakran küldött ún. tisztelgő ajándékokat a város. Utóbbi tételeket korábban már részletesen vizsgáltam, itt csak érintem ezeket a kiadáscsoportokat.¹⁹

A központi hatalom és a város kapcsolatának tárgyalásakor kiemelt jelentőséggel bírnak azok a kiadások, amelyek keretében Pozsony városa a kamara, vagy valamelyik országos főméltóság, esetleg közvetlenül az uralkodó kérésére jelentős összeget bocsátott rendelkezésre. A fentiek ismeretében az itt felsorolt kiadástípusokat együtt érdemes elemezni, mivel ezek a központi hatalomnak tett pénzügyi, anyagi, vagy szolgáltatásbeli juttatások voltak. Az alábbiakban néhány konkrét példán keresztül fogom érzékeltetni, ezeknek a kiadási tételeknek a jellemzőit.

Mind a várostörténet, mind a hadtörténet művelői számára izgalmas kérdés, hogy a korszakban az országos katonai események hogyan hatottak a városok életére. Az 1526–1527-es pénzügyi évben már jelentős hadi kiadások mutathatók ki Pozsony költségvetésében. A korábbi évektől eltérően a kamarás ekkor már külön fejezetben vezette a hadianyagra kiadott összegeket: 206 fontdénárért vettek puskaport, puskákat és egyéb eszközöket (*pulver*,

¹⁹ TÓZSA-RIGÓ 2020.

puxssen, puxssenstein und schießzeug).²⁰ Az országos katonai események a pozsonyiak számára kézzelfoghatóbb módon is jelentkeztek. Külföldi, főként cseh és morva katonák csapatok vonultak át a térségen. Közismert, hogy II. Lajos részben ezeknek a segédcsapatoknak a bevárása miatt haladt lassan seregével dél felé.²¹ A pozsonyi források dátumaiból arra következtethetünk, hogy ezek a katonák már épp nem értek oda a csatára, mivel augusztus 1-e után haladtak át Pozsony térségén. A város többek között egy a Pozsony alatt táborozó, 600 fős cseh kontingensnek küldött ellátást.²² A nyár végén két hajónyi Landsknecht haladt át Pozsonynál, Buda felé. A városvezetés kétszáz kenyeret küldött nekik.²³

A katasztrofális eredménnyel végződő csata után nem sokkal, 1526 decemberében került sor a pozsonyi királyválasztó gyűlésre, amelyre számos világi főméltóság érkezett a városba. Köztük Báthory István nádor (1526–1530)²⁴ is, akinek a város a következő év áprilisában 131 fontdénár értékben nyújtott kölcsönt.²⁵ A központi költségvetésnek, vagy a főméltóságoknak rendelkezésre bocsátott összegek esetében ritkábban fordult elő, hogy azokat hitelként biztosította a városvezetés. Mindazonáltal ezeket a tételeket is kiadásként könyvelték el, továbbá egyetlen esetben sem értesülünk a törlesztésről. Az összegek visszafizetése nem is biztos, hogy egyáltalán megtörtént. Az itt említett összegek a teljes kiadás 12%-át tették ki az 1526–1527-es hivatali évben.²⁶

A következő években hasonló volt a részesedése a vizsgált kiadástípusoknak. A költségeknél némi értelmezési problémát jelent, hogy nem mindig választhatók el a saját védelemre tett intézkedések a központi kormányzat támogatásától. Az 1527–1528-as hivatali évben például 115 fontdénárt költöttek puskaporra és puszkákra, emellett kiskaliberű, hosszú csövű lövegeket (*karren puxssen*)²⁷ rendeltek.²⁸ Az 1528–1529-es hivatali évben a

²⁰ AMB MmB K 77 p. 87–88., 203. 1 font = 8 Schilling = 240 dénár. Baraczka számításai szerint 1 számítási font 1,25 magyar számítási forintnak felelt meg. BARACZKA 1965. A 16. század első felének számadásai alapján igazolható ez az átváltási ráta. A század derekán (1548) azonban találunk olyan szövegrészt, amelyben egymás mellett szerepel a két pénznem és ott 1000 magyar forint 1200 fontdénárnak felel meg, azaz az átváltás 1:1,2-re módosul. AMB MmB K 105 p. 266.

²¹ DOMOKOS 2003. 90. p. A témához legújabban: BÁRÁNY 2016.

²² AMB MmB K 77 p. 63.

²³ AMB MmB K 77 p. 64.

²⁴ PÁLFFY 2010. 53., 56. p.

²⁵ AMB MmB K 77 p. 146.

²⁶ A forrás értelmezéséhez érdemes röviden vázolni a pozsonyi kamarások által követett eljárást. 1562-ig a hivatali év alapján tettek jelentést a költségvetésről. A hivatali évet a bíró, a polgármester és az esküdt tanácsosok megválasztása (Szent György napja) szabtta meg. A korszak első felében tehát az április 24-től a következő év Szent György napjáig tartó költségvetési év adatai kerültek egy kötetbe. 1562-től új szisztémára tértek át. Az 1562. év első fele még az 1561. év április utáni időszakával egy kötetben szerepel, 1562-nek az április utáni időszakát viszont már egy különálló kötetben jelenítették meg. 1563-tól pedig már a naptári év szabtta meg a költségvetési időszakot. Ekkortól tehát egy naptári év tételeit foglalták össze egy kötetben.

²⁷ A fegyvertípus leírása Domokos György szíves szóbeli közlése alapján.

városvezetés közel 120 fontdénár költséggel jelentős mennyiségű hadianyagot (puskapor, golyókat és rezet) szállíttatott Nagyszombatba és Trencsénbe Hans Katzianer csapatainak.²⁹

A harmincas évek elején tovább nőttek a vizsgált kiadások. Az 1530–1531-es hivatali évben csak önmagában a hadi költségek megközelítették a teljes kiadási oldal 20%-át. Puskaporra és puskákra több mint 650 fontdénárt költöttek, további mintegy 100 fontdénárt fizettek lakatosoknak a muskéták karbantartásáért, végül egy a puska-malomra is költöttek.³⁰ Témánk szempontjából még fontosabb, hogy egy jelentős összeggel biztosan a városon kívüli katonai erőket támogatták: 310 fontdénár hitelt bocsátottak az akkori magyarországi főhadparancsnok, Wilhelm von Roggendorf (*Oberstfeldhauptman in Ungarn* 1530–1531, 1541)³¹ rendelkezésére, a parancsnoksága alatt harcoló Landsknechtek költségeire.³² A vizsgált összegek az teljes évi kiadás 39,3%-át tették ki. A következő évben a hadianyagok közel 600 fontdénárt emésztettek fel. Az erősítések költségeivel együtt a teljes kiadási oldal mintegy 22%-ára rúgtak ezek a kiadások. 1532–1533-ban csökkent ezek részesedése, bár még ekkor is a kiadások mintegy 12%-át költötték az elemzett beszerzésekre. Az 1533 utáni években jelentősen csökkentek a hadi- és védelmi kiadások, 100–110 fontdénár körül mozogtak, vagy 100 fontdénár alá estek.

Ebből az időszakból származik viszont az első nagy összegű, közvetlen hozzájárulás a központi költségvetéshez. 1536 első hetén 1200 fontdénárt bocsátottak a Magyar Kamara rendelkezésére. A szövegből nem derül ki, hogy kölcsönről lett volna szó, mivel azonban a hitelek általában külön megjelölték, így ebben az esetben inkább egyszeri juttatásra gondolhatunk. Utóbbi feltételezést támasztja alá, hogy a bejegyzésben az szerepel, hogy a Ferdinánd belső köréhez tartozó Pemfflinger István budai udvarbíró, majd később a Magyar Kamara elnöke³³ „parancsára” (*aus bevelch der hern her Steffan Pemfflinger*) kellett folyósítania a városnak a kamara részére az összeget.³⁴ Utóbbi jelentőségét mutatja, hogy önmagában a teljes kiadási oldal mintegy negyedét tette ki. Emellett elenyésző, közel 100 fontdénár értékben költöttek hadianyagra és védelmi kiadásokra.

A negyvenes évek elején hasonlóan alacsony voltak a hadi kiadások. A pozsonyi számadáskönyvekben találunk némi adalék-információt a turbulens országos eseményekről.

²⁸ A rendelkezésre álló leírások alapján ezek kerekesszakállas ágyúk lehettek, amelyeket inkább tábori ágyúként alkalmaztak. IVÁNYI 1926. 127., 164. p. Az alkalmazás miatt valószínűsíthető, hogy ezeket a város átadta a mezei seregeknek.

²⁹ AMB MmB K 79 p. 197–200.

³⁰ AMB MmB K 80 p. 130–135.

³¹ Pálffy 2010. 95. p.

³² AMB MmB K 80 p. 165.

³³ GECSÉNYI 2008. 477–478. p.

³⁴ AMB MmB K 86 p. 217.

Érdekes módon azonban nem a hadi kiadások között, hanem a város ellátását szolgáló költségeknél (*Stat Zerung*). Visszatérhetünk itt a Mohács kapcsán már megtett kitekintésünkre, miszerint hogyan érintették az országos katonai események a várost. Ennek egyik fontos kommunikációtörténeti szegmense, hogy mit tudtak és hogyan informálódtak a pozsonyiak az országos eseményekről. A számadások szerint Hans Vischer pozsonyi polgárt (az 1550-es és 1560-as években többször bíró vagy polgármester) az uralkodóhoz küldték követségbe Szent Mihály hetén, amikor is a bejegyzés szerint Buda alatt már minden romokban állt (*als unter Ofen alles zu Trümmer gang*).³⁵

Buda elestének évében a hadi és védelmi költségek újra megugrottak (a kiadások 13,5%-a). A Magyar Kamara kérésére további jelentős összeget, 1113 fontdénárt bocsátottak a központi pénzügyigazgatási szerv részére. Az igényelt összegből fizették többek között a pozsonyi Víztoronynál állomásozó naszádosok ellátását. Ezen túl további 100 katonát, akiknek a nagyobb része kézi lőfegyverrel (*hacke schützen, handrohr*) volt felszerelve, kisebb részük pedig pikás volt (*spiesser*). Ezt az egységet 1541 tavaszán Buda alá küldték.³⁶ Ebben az esetben sem említik, hogy az összeget kölcsönként folyósították volna. Maga a város 40 Landsknechtet fogadott zsoldba, hat heti szolgálatra. Érezhető, hogy a tanács a rendelkezésére álló információk alapján Pozsonyra nézve is veszélyesnek tartotta a fejleményeket. Folyamatosan erősítették a városfalakat és a bástyákat. A hadi és védelmi költségek, valamint a kamarának átadott összegek együttesen már a kiadások 39%-át tették ki ebben az évben.

A negyvenes évek első felében továbbra is érezhető volt az országos események hatása. 1542 tavaszán Pozsony főként szállítással segítette a Buda visszafoglalására induló csapatokat. Látványosan felpezsdült a város és környéke. Már az előző év végén gyakran feltűnik a forrásban (ifj.) Niklas Graf zu Salm (1546–1550 között főhadparancsnok) és Leonhard Vels (1529, 1537–1541, 1544–1545 között főhadparancsnok). 1542 nyár elején már itáliai építőmestereknek küldött a város tyúkot, halat, zsemlét és kecskét.³⁷ Július harmadik hetében, a városban tartózkodó II. Joachim brandenburgi örgrófnak számos ajándékkal tisztegett a város. Az örgróf ekkor a Buda visszafoglalására induló hadakat vezette.³⁸ A bejegyzés szerint ekkor indult vissza a rajkai táborba.³⁹ Feltételezhető tehát, hogy a csapatok július 22. körül indulhattak meg Pozsony térségéből. Augusztus végén pedig Móric szász

³⁵ AMB MmB K 93 p. 116. Vischer politikai pályájához: TÓZSA-RIGÓ 2007. 274.

³⁶ A Pozsony által finanszírozott kontingensbe tartozott többek között 26 arkebúzos, 23 lándzsás és 35 könnyű muskétákkal (*Handrohr*) felszerelt gyalogos. AMB MmB K 93 p. 341–349. A *Handrohr*hoz: DOMOKOS 2005.

³⁷ AMB MmB K 95. fol. 84.

³⁸ PÁLFFY 2010. 67. p.

³⁹ AMB MmB K 95 fol. 86.

hercegnek („*herzog Moritzen aus Saxen*”) vásárolt bort a város.⁴⁰ Az átvonuló hadakkal érkező cseh puskások tisztjeinek, cseh és birodalmi nemeseknek is küldtek élelmet. A hadi készülődéshez további adat, hogy ebben az évben boroszlói (Breslau birodalmi város, ma Wrocław, Lengyelország) polgárok szállítottak Pozsonyba puskaport.⁴¹ Az információszerzés miatt elengedhetetlen volt, hogy a környező várak kapitányaival is tartsák a kapcsolatot. Csak hadianyagra és katonai célú fuvarozásra 313 fontdénárt adott ki a kamarás.

A negyvenes évek további részében már jóval kevesebbet költöttek a vizsgált célokra. Az 1543–1544-es pénzügyi évben már kevesebb, mint 200 fontdénárt adtak ki hadianyagra. A negyvenes évek második felében évi 40–80 fontdénárra, azaz a teljes évi kiadás 1–2%-ára estek vissza az elemzett kiadások. A központi pénzügyigazgatás ezzel szemben továbbra is jelentős igényeket támasztott. A nádori helytartó, Révay I. Ferenc (1542–1553)⁴² utasítására az addigi legnagyobb összeget, 1611 fontdénárt bocsátott rendelkezésre a városi tanács.⁴³

Ebben az esetben részletesen közlik a felhasználási területet. Érdekes kicsit elmélyedni az ügyben, mivel fontos adatokat tartalmaz a város és a központi kormányzat közötti pénzmozgás jellegéről, illetve további értékes adalékinformációkat nyerhetünk belőle. A város által kiállított összeg egy részét, 204 fontdénárt az uralkodó pozsonyi látogatására költötték. Többek között felfogadtak 25 fegyveres őrt, vagy szolgát, akik részben a kapuknál teljesítettek szolgálatot, részben Ferdinánd és kísérete körül. Arról is értesülünk, hogy az uralkodó 1548. október 24-én érkezett a városba Bruck an der Leithából, pontosan délután négy óra körül. A látogatás nyilvánvaló célja az volt, hogy az uralkodó részt vett a Pozsonyban rendezett országgyűlésen. Ferdinándot elkísérte fia, (II.) Károly, Stájerország és Belső-Ausztria főhercege. Mellettük a küldöttségben ott volt még többek között Várday Pál esztergomi érsek (1526–1549),⁴⁴ Oláh Miklós alkancellár (1543–1553),⁴⁵ doctor Georg Gienger udvari kancellár,⁴⁶ Mérey Mihály személynök,⁴⁷ Báthory András tárnokmester (1554-től országbíró),⁴⁸ Újlaky Ferenc győri püspök,⁴⁹ maga Révay, valamint számos titkár és egyéb személyzet. Rajtuk kívül említik még Nagyszombat, Sopron, Eperjes, Lőcse, Bártfa és Nagyszében követeit is. A város „a legjobb halakkal” és borral vendégelte meg a nagyszámú

⁴⁰ AMB MmB K 95 fol. 89. Móric szerepe nem tisztázott a Buda ellen készülődő seregben.

⁴¹ AMB MmB K 95 fol. 95.

⁴² PÁLFFY 2010. 147. p.

⁴³ AMB MmB K 105 p. 261–266.

⁴⁴ LACZLAVIK 2014. 18–100. p.

⁴⁵ A szövegben kancellárként szerepel. SZILÁGYI 2018. 21.

⁴⁶ A szöveg *hoffkantzler*ként jelöli meg, valójában ő is csak alkancellár volt. Némi értelmezési problémát vet viszont fel, hogy a szakirodalom szerint csak 1544-ig töltötte be ezt a posztot. FAZEKAS 2018. 22.

⁴⁷ PÁLFFY 2010. 270. p.

⁴⁸ PÁLFFY 2010. 123., 311. p.

⁴⁹ MIKÓ–PÁLFFY 2002. 120–121. p.

küldöttséget, valamint nagy mennyiségű zabot vásároltak a lovak ellátására. A város személyre szabottan állította össze a „menüt”, így – fogyasztástörténeti adalékként – arról is értesülünk, hogy az egyes főméltóságok vörös, vagy inkább fehér bort kedveltek.

Az eset több fontos tényre is rávilágít. Egyrészt a város által a központi pénzügyigazgatásnak folyósított összegeknek sokrétű volt a felhasználási területe. Másrészt a szinte már közhelyszerű megállapítás, miszerint a Habsburg adminisztráció folyamatosan pénzügyi gondokkal küszködött, azon keresztül is érzékelhető, hogy egy uralkodói látogatás költségeit is ilyen módon kellett finanszírozni. Általánosan bevett szokás volt, hogy ilyenkor az adott város „vendégül látta” az uralkodót és környezetét, persze felmerül am kérdés, hogy ezeket a költségeket elszámolták-e a város adójában. Végül további fontos információként értesülünk arról is, hogy pontosan mikor és milyen személyzettel tartózkodott az uralkodó Pozsonyban, valamint a magyar ügyek intézése során kik voltak a közvetlen környezetének a tagjai.

További 147 fontdénárt katonaság ellátására, illetve egyéb logisztikai feladatokra költöttek. Ebből megtudjuk, hogy az adott időszakban spanyol tisztek és katonák tartózkodtak Pozsony környékén, akik 1549 januárjában a bányavárosok térségébe vonultak.⁵⁰ A spanyolok ellátása mellett a Trencsén és Nagyszombat térségében állomásozó Habsburg csapatoknak teljesítettek szállításokat a pozsonyiak. Végül a legnagyobb egy 1200 fontdénáros összeg, amelyet a helytartó külön kérésére bocsátott rendelkezésre a város, a felhasználási célt azonban nem jelölték meg.

Az 1550–1551-es évben hasonló nagyságrendek voltak a hadi kiadások. A Nyitra alatt táborozó mezei seregnek két falkonettet, puskaport, 100 ágyúgolyót, valamint handrohrokat és páncélokot küldött a pozsonyi tanács.⁵¹ A falkonettekhez személyzetet (két puskamívest és szolgálakat), valamint felszerelést is küldtek (döröklöket, ládákat, papírt fojtáshoz). A szállítmányokat biztosították. A várostörténet szempontjából kiemelhető, hogy a városi polgárok közül összesen 90 puskás (*Schützen unsere mitburger als belaitsleut*) kísérte több csapatban az utánpótlást, alabárdos Landsknechtek mellett.⁵²

Az ötvenes években erősen ingadoztak a vizsgált kiadások. 1552–1553-ben mindössze 27 fontdénárt tettek ki. Ez az adat – egyedülként – cáfolja a korábban megismert tendenciát, miszerint a jelentősebb országos katonai események áttételesen hatottak a városháztartásra. A

⁵⁰ A spanyol katonák magyarországi jelenlétét Korpás Zoltán számos írásában vizsgálja. A teljesség igénye nélkül: Korpás 1999., Korpás–B. Szabó 2017.

⁵¹ A falkonetekhez: DOMOKOS 2021. 46. 125. p.

⁵² Még az is kiderül a szövegből, hogy az egyik, vagy mindkét ágyút Prágában gyártották (*Prager geschütz*). AMB MmB K 109 p. 118., 269–273.

következő pénzügyi évben viszont már 309 fontdénárt fordítottak hadi kiadásokra. Ennek döntő részét Szász Mórinak (*Hertzog Moritz, Churfürst in Sachsen*) a térségen átvonuló, lovas és gyalogos egységeire költötték.⁵³ A korábbi példákhoz hasonlóan ekkor is jóval jelentősebb volt a közvetlenül a központi szervezetnek nyújtott pénzügyi támogatás. Jelentős összeget, 1320 fontdénárt bocsátottak a nádori helytartó, a királyi kancellár (nagy valószínűséggel Oláh Miklós), valamint a kamara rendelkezésére. Összességében 22,5%-ot tettek ki a fent említett kiadások.

Az ötvenes évek második felében átlagosan 200–300 fontdénár (kb. 4–5%) körül mozogtak a hadi kiadások. A hatvanas években jelentős csökkenést mutatnak a vizsgált tételek. A teljes évi kiadásoknak mindössze 1–2%-át tették ki. Kivételként említhető 1565, amikor 675 fontdénárra, a teljes évi kiadások közel 10%-ára rúgtak a hadi költségek.

A hetvenes évek elején tendenciaszerű növekedés tapasztalható, 1573-ban például egedül a hadi kiadások megközelítették a 800 fontdénárt (12%). A következő években gyakoriak a 700–800 fontdénár körüli értékek. Ebben az időszakban viszont a teljes évi kiadás már 10–12000 fontdénár körül, vagy 12000 fölött mozgott, így a hadi kiadások a nominális növekedés ellenére arányában nem mutattak jelentős emelkedést. 1574-ben 319 fontdénárt fordítottak ilyen célokra. Ennek nagy részét, 292 fontdénárt magyar katonák felfogadására költötték.⁵⁴ Az 1574-es év legjelentősebb tételét, 5423 fontdénárt a Magyar Kamarának folyósították, nagy valószínűséggel kölcsön formájában. A hitel visszafizetését ebben az esetben sem részletezték.⁵⁵

Egy fontos tényezőnek, az inflációnak a szerepét sajnos nagyon nehezen tudjuk vizsgálni az említett kiadási tételek alakulásában. Annyi bizonyos, hogy általános infláció volt jellemző, legkésőbb a 16. század utolsó harmadától. Részben ennek is köszönhető, az városháztartás különböző tételeinek az emelkedése. Sajnos azonban még csak megbecsülni sem tudjuk, hogy ez az ártörténeti folyamat hogyan hatott a vizsgált tételeknek a teljes városháztartáson belüli arányára.

A hetvenes évek végén mérsékelten nőttek a hadi kiadások. 1578-ban újra a központi költségvetésnek juttatott összegek ugrottak meg jelentős mértékben. A harminc évvel azelőtti helyzethez hasonlóan itt is az országgyűlésre érkező uralkodó küldöttségére költöttek nagyobb összegeket. Lényeges különbség, hogy ekkor nem az országos főméltóságoknak, hanem inkább Rudolf udvari személyzetére költöttek. Nagy mennyiségben küldtek az

⁵³ AMB MmB K 111 p. 281–283.

⁵⁴ AMB MmB K 143 p. 137.

⁵⁵ AMB MmB K 143 p. 223.

udvartartásnak ruhákat és zászlókat. A Magyar Kamarának 3500 forint értékben folyósítottak kölcsönt. Ezen felül több mint 10000 fontdénárt bocsátottak a kamara rendelkezésére egyszeri juttatás formájában. Az uralkodónak és a központi költségvetésnek jutatott összegek ebben az évben nem kevesebb, mint 12314 fontdénárt tettek ki.⁵⁶ Ez utóbbi már önmagában is a teljes évi kiadás 49%-ára rúgott. A hadi kiadásokkal együtt a vizsgált tételek a kiadási oldal több mint a felét tették ki.

A következő évtizedben ellentétes irányú folyamat volt jellemző, átlagosan évi 400–500 fontdénárra mérséklődtek a hadi kiadások. Ebben az évtizedben már átlagosan 15000 fontdénár körül volt a teljes évi kiadás, így az említett tételek szinte elenyészőek voltak. 1589-ben például mindössze 100 fontdénárt költöttek hadi kiadásokra, ehhez képest viszont 600 fontdénárt a városba érkező országos és megyei tisztviselőkből álló küldöttségre.

Jelentős növekedés érzékelhető a kilencvenes évektől. A legalacsonyabb éves hadi kiadások is 500–600 fontdénár körül mozogtak, de inkább a több ezer fontdénáros éves tételek voltak a jellemzőek. Arról nincs adatunk, hogy a pozsonyi tanácsnak volt-e információja a növekvő országos feszültségről. Mindenestre eddig is láthattuk, hogy a város szoros kapcsolatot tartott fenn az országos politikai elit tagjaival, a térség katonai szereplőivel, valamint a többi szabad királyi várossal. Végül a közeli Bécsnek, az ott székelő kormányzerveknek, valamint a pozsonyi gazdasági elit bécsi kapcsolatainak is lehetett szerepe a jó híráramlásban. Mindebből következően feltételezhetjük, hogy a városvezetés viszonylag jó információkkal rendelkezett. Annyi bizonyos, hogy 1590-ben az új fegyvertár (*Rüstkamer*) részére golyóöntéshez szükséges eszközöket, valamint nagyobb számban muskétákat és nyársakat szereztek be.⁵⁷ Ebben az évben közel 700 fontdénárt költöttek hadi célokra és 433 fontdénár értékben láttak el a városba érkező küldöttséget.⁵⁸ Megjegyezhető, hogy ezek mellett jelentős összeget, 2128 fontdénárt adtak ki részben védelmi célokra. Azért csak részben, mert ekkoriban zajlott a városfal egy frekventált részének, a Mihály-toronynak⁵⁹ a felújítása, amely számos olyan kiadási tételt is tartalmazott, amelyek inkább az építmény esztétikai értékét növelték.

1592-ben már újra 1000 fontdénár fölé emelkedtek a hadi költségek. Ezeknek nagy részét tűzfegyverekre és puskaporra költötték. 1593-ban 3526 fontdénárt bocsátottak a kamara rendelkezésére, amelyből mintegy 1800 fontdénár volt kölcsön.⁶⁰ A hosszú török (tizenöt éves)

⁵⁶ AMB MmB K 149 p. 395–402.

⁵⁷ AMB MmB K 167 p. 421–424.

⁵⁸ AMB MmB K 167 p. 181–192.

⁵⁹ Ld. még Pálffy Gézának a jelen kötetben megjelenő tanulmányát.

⁶⁰ AMB MmB K 171 p. 427–428.

háború második évétől, 1594-től drasztikus mértékben nőttek a hadi kiadások. Évente átlagosan a 3000–5000 fontdénár közötti sávban mozogtak. A legmagasabb érték, 6665 fontdénár 1594-ben mutatható ki. Ettől az évtől a kamarás, *Allerlei kriegs Eppens* címmel új fejezetet nyitott ezeknek a tételeknek. Pozsony számos térségben segítette logisztikailag a keresztény csapatokat. 1593 végén, és 1594 folyamán fuvarosokat és lovakat küldtek Fehérvár, Nógrád, Esztergom, Győr és Komárom alá.⁶¹ Közel 100 katonát küldött a város a Nógrád és Győr térségében operáló seregekhez. Mindezeknek a költsége már önmagában közel 1000 fontdénárra rúgott. Egy másik nagyobb összeget Mátyás főherceg parancsára fizetett ki a város. Többek között 2700 fontdénár értékben a hadtápot támogató személyeket, lovakat és felszerelést küldtek a csapatokhoz.⁶² Az információk áttételesen arról is tájékoztatnak, hogy hol zajlottak a hadműveletek, de legalábbis hol álltak seregek. Május 11. és augusztus vége között például a pozsonyiak még Esztergom alá küldték a szállítmányokat, szeptember elejétől viszont már Győrhöz. Megjegyezhető, hogy – az 1541–1542-es helyzethez hasonlóan – Pozsony védelmi képességeit is növelték, mintegy 330 fontdénár értékben harceszközöket vásároltak és 1235 fontdénárt költöttek egy új falszakasz építésére.⁶³ Végül 550 fontdénárt a kamarának is elküldtek. A vizsgált költségek összességében a teljes évi kiadási oldal 42%-át tették ki.

Három évvel később még mindig közel 5000 fontdénárt fordítottak hadianyagra. A következő évtől szerény mértékben mérséklődtek ezek a kiadások, de a korábbi évtizedekhez képest még mindig kiugróan magasak voltak, 3600–3700 körüli összegekkel. Ekkoriban a város már rendszeresen fizetett katonákat és naszádosokat. A századforduló időszakában szinte végig volt katonai tábor Pozsony térségében. 1601-ben már elsősorban ezekbe a táborokba és a környező várakba küldött logisztikai támogatást a város, mintegy 2700 fontdénár értékben, emellett több mint 1100 fontdénárt költöttek a városi őrségre. A háború utolsó évében, 1606-ban még mindig közel 3000 fontdénárt költöttek hadi célokra. Az 1598–1606 közötti időszakban az itt vizsgált tételek átlagosan az éves kiadások 14–16%-át tették ki. Az utolsó vizsgált évben, amelyből megbízható adatokkal rendelkezünk, érezhető a háború lezárásának a hatása: 1610-ben mindössze 277 fontdénárt költöttek hadfelszerelésre.

Az itt vizsgált kiadáscsoportokat összegezve kijelenthető, hogy a hadi/védelmi kiadások, valamint a központi pénzügyigazgatásnak tett juttatások nominálisan és arányukban is – időszakos ingadozásokkal – egyre nagyobb jelentőségre tettek szert. Ezeknek a kiadási

⁶¹ AMB MmB K 172 p. 191–193.

⁶² AMB MmB K 172 p. 199.

⁶³ AMB MmB K 172 p. 499–519.

tételeknek az alakulását az esetek nagy többségében közvetve befolyásolták az országos események. Végül a kiadási oldalnak a nagyságrendi növekedése jelentős részben ezeknek a költségeknek az emelkedésére vezethető vissza.

Főváros, vagy „csak” fő város? A város öndefiníciós készlete

A tanulmány zárásaképp vissza kell térnünk a fővárosi funkciók kérdésére. Ennek vizsgálatához kiváló lehetőséget biztosítanak a város saját forrásai. Kézenfekvő, hogy amennyiben a polgárság öndefiníciós készletében használatban volt a főváros kifejezés, az nagy minden bizonnyal megjelenik a városi adminisztráció által „kitermelt” iratanyagban. A korábban vizsgált számadáskönyvekben 1610-ig biztosan nem fordul elő ilyen megfogalmazás. Az 1630–1681 között polgárjogot elnyertek névsorait közlő *Bürgerbuch* (*Bürgerbuch der Stadt Presssburg ab Anno 1630*) szintén nem tartalmaz ilyen kitélt.⁶⁴ Hasonló a helyzet a városkönyv 18. századi kötetével is.⁶⁵

Ebből a megközelítésből vizsgáltam még a tanácsülési jegyzőkönyveket (*Sitzungsprotokolle*), mint amely források reprezentatív jellegüknél fogva biztosan hangsúlyozták volna a főváros megnevezést, amennyiben az valóban szerepelt a városvezetés gondolkodásában. A 16. század végétől egyre gyakrabban fordul elő, hogy ezekben a városkönyvekben minden évet egy díszes címodallal kezdtek. Egyik ilyen oldalon sem olvasható azonban erre utaló megfogalmazás.⁶⁶ Az egyes kötetek címében egyszerűen csak Pozsony, vagy Pozsony szabad királyi város szerepel.⁶⁷

Végül meg lehet még vizsgálni a személyes forrásokat is. Az általam egyelőre átvizsgált végrendeleti könyvekben szintén nem található a keresett megfogalmazás.⁶⁸ Példaként említhető a pozsonyi politikai elit kiemelkedő alakja, Michel Klee (1530–1544 között folyamatosan bírói vagy polgármesteri címet viselt).⁶⁹ A testamentum szerint a vagyonos és tekintélyes Kleenek a Szent Márton székesegyházban volt címeres sírkövel díszített sírhelye. Ettől függetlenül utolsó rendelkezésében pusztán csak Pozsony város polgáraként szerepel.⁷⁰

⁶⁴ Tóth Árpádnak tartozom köszönettel, amiért rendelkezésemre bocsátotta a forrásról készült digitális másolatokat.

⁶⁵ AMB MmB 2 e 1.

⁶⁶ AMB MmB 2 e 2.

⁶⁷ AMB MmB 2 a 5, 2 a 6, 2 a 7, 2 a 8, 2 a 9, 2 a 10.

⁶⁸ AMB MmB 4 n 2, 4 n 3, 4 n 4.

⁶⁹ TÓZSA-RIGÓ 2007. 268.

⁷⁰ AMB MmB 4 n 3 35r.

A város saját forrásaiban tehát az 1630-as, 1640-es évekig biztosan nem jelenik meg a „főváros” kifejezés. A kutatás következő fázisában meg kell majd vizsgálni a központi igazgatási szervek, az udvar, illetve a más városoknak azon dokumentumait, amelyeket Pozsonynak címeztek, vagy valamilyen módon említik a Duna menti várost.

Összegezve, Pozsony városának a saját forrásai is azt mutatják, hogy maguk a pozsonyiak sem tekintettek a városra tényleges fővárosként. Sokkal inkább értékelhetjük Pozsonyt a korszakban mintegy „virtuális fővárosként”. Központi funkcióit tekintve pedig inkább a Habsburg uralom alatt lévő Magyar Királyság legfontosabb politikai és közigazgatási központjaként értelmezhetjük a várost. Ilyen módon tényleges főváros helyett inkább a korabeli Magyar Királyság (egyik) fő városának tekinthetjük.

Mindezzel együtt természetesen nem lehet elvitatni a város a jelentősnövekedését politikai, közigazgatási központként. A korábban tárgyalt funkciók közül a politikai központ szerep leginkább azon mérhető, hogy a korszakban szinte folyamatosan itt volt a magyar országgyűlés székhelye. Azt is láthattuk, hogy ezek lebonyolítása minden esetben nagy hatással volt a városi gazdaságára, vagy általában a városi közösség életére.

Levéltári források

AMB MmB	Archív hlavného mesta Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy
2 a 5	Sitzungsprotokolle des Stadtrats (1578–1588)
2 a 6	Sitzungsprotokolle des Stadtrats (1589–1606)
2 a 7	Sitzungsprotokolle des Stadtrats (1607–1621)
2 a 8	Sitzungsprotokolle des Stadtrats (1622–1633)
2 a 9	Sitzungsprotokolle des Stadtrats (1634–1640)
2 a 10	Sitzungsprotokolle des Stadtrats (1641–1660)
2 e 1	Bürgerbuch (1630–1681)
2 e 2	Bürgerbuch (1700–1767)
4 n 2	Protocollum Testamentorum (1529–1557)
4 n 3	Protocollum Testamentorum (1557–1573)
4 n 4	Protocollum Testamentorum (1573–1585)
K (77–197)	Kammerbücher (1526–1610)

Hivatkozott irodalom

ACSÁDY 1888.	ACSÁDY IGNÁC: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. Bp., 1888.
ALTFAHRT 2003.	ALTFAHRT, MARGIT: <i>Ferdinand der Erste (1503–1564)</i> . Wien, 2003.
BÁRÁNY 2016.	BÁRÁNY ATTILA: Magyarország és a külső segítség. In: <i>„Nekünk mégis Mohács kell...”. II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései.</i>

Szerk.: FARKAS GÁBOR FARKAS – SZEDELÉDI ZSOLT – VARGA BERNADETT. Budapest, 2016. 35–54.

- DOMOKOS 2003. DOMOKOS GYÖRGY: A mohácsi csata. In: *Fegyvert s vitézt...*. A magyar hadtörténet nagy csatái. Szerk.: HERMANN RÓBERT. Budapest, 2003. 81–95. p.
- DOMOKOS 2005. DOMOKOS GYÖRGY: Váraink fegyverzete és felszerelése a XVI–XVII. században az inventáriumok tükrében. In: A hódoltság kora. Szakkönyv- és tanulmánygyűjtemény a török kor történelméből. Arcanum-CD-ROM, Budapest, 2005.
- DOMOKOS 2021. DOMOKOS GYÖRGY: Kő és tűz. Erődépítéset- és tüzérségtörténeti tanulmányok. Budapest, 2021.
- FAZEKAS 2018. FAZEKAS ISTVÁN: A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2018.
- FRAKNÓI 1874. FRAKNÓI VILMOS (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek*. I. Budapest, 1874.
- GECSÉNYI 2008. GECSÉNYI LAJOS: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és Magyar tanácsosai a 16. században. In: *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*. Szerk. Uő. Győr, 2008. 475–488. p.
- H. NÉMETH 2000. H. Németh István: Végvárak, városok, hadseregszállítók A felső-magyarországi városszövetség és a védelmi rendszer 1526–1593. *Történelmi Szemle* 42. (2000) 3–4. sz. 203–243.
- H. NÉMETH 2007. H. NÉMETH ISTVÁN: Az állam szolgálai vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében. *Soproni Szemle* 61. (2007) 125–141.
- IVÁNYI 1926. IVÁNYI BÉLA: A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. Második közlemény. *Hadtörténelmi Közlemények* 27. (1926) 1. sz. 125–166. p.
- KENYERES 2003 KENYERES ISTVÁN: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. *Levéltári Közlemények* 74. (2003) 1–2. sz. 59–103. p.
- KENYERES 2022. KENYERES ISTVÁN: A Magyar Királyság pénzügyei és katonai költségei Mohács előtt. *Századok* 156. (2022) 2. sz. 237–276. p.
- KENYERES (kézirat) KENYERES ISTVÁN: A „fiscal-military state” és a Habsburg Monarchia a 16–17. században. Megjelenés alatt az R. Várkonyi Ágnes emlékkönyvben. https://real.mtak.hu/29450/3/Kenyeres_Military_state_RVarkonyiFS.pdf

- KORPÁS 1999. KORPÁS ZOLTÁN: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Áldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). *FONS forráskutatás és történeti segédtudományok* 6. (1999) 1–2. sz. 3–129.
- KORPÁS–B. SZABÓ 2017. KORPÁS ZOLTÁN: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1550-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. *Studia Agriensia* 35. (2017) 89–115.
- LACZLAVIK 2014. LACZLAVIK GYÖRGY: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Pécs–Budapest, 2014.
- MIKÓ–PÁLFFY 2002. MIKÓ ÁRPÁD – PÁLFFY GÉZA: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és korai barokk síremlékei. (16–17. század). *Művészettörténeti Értesítő*, 51. (2002), 1–2. sz. 107–172. p.
- MILLER 2008. MILLER, JAROSLAW: *Urban Societies in East Central Europe, 1500–1700*. Aldershot–New York, 2008.
- H. NÉMETH 2004. H. NÉMETH ISTVÁN: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség) 1. k.* Budapest, 2004.
- PÁLFFY 2010. PÁLFFY GÉZA: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010.
- PÁLFFY 2013. PÁLFFY GÉZA: A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században. *FONS forráskutatás és történeti segédtudományok* 20. (2013) 1. sz. 3–76.
- SCHILLING 2004. SCHILLING, HEINZ *Die Stadt in der frühen Neuzeit. Enzyklopädie Deutscher Geschichte* 24. München, 2004.
- SZILÁGYI 2018. SZILÁGYI EMŐKE RITA: *Nicolaus Olahus Epsitulae. Pars I. 1523–1533*. Budapest, 2018.
- TÓZSA-RIGÓ 2007. TÓZSA-RIGÓ ATTILA: A pozsonyi politikai elit a XVI. század első két harmadában. *FONS forráskutatás és történeti segédtudományok* 14. (2007) 2. sz. 187–277. p.
- TÓZSA-RIGÓ 2012. TÓZSA-RIGÓ ATTILA: Udvar és (fő)város kapcsolata a pozsonyi számadáskönyvek és a kamarai források tükrében. *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 7. (2012) 227–252. p.
- TÓZSA-RIGÓ 2020. TÓZSA-RIGÓ ATTILA: Pozsony érdekérvényesítési és kommunikációs stratégiája a városi ajándékok tükrében. *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 15. (2020) 101–122. p.